

Handreiking bij kerndoelen burgerschap

Pieter Vos

Burgerschap, de nieuwste hype uit Den Haag?

Het zou kunnen zijn dat de nieuw gestelde doelen rond 'actief burgerschap en sociale integratie' niets anders blijken te zijn dan een vluchtige hype. Na enkele jaren kan het onderwerp toegevoegd worden aan de lange lijst van mislukte innovaties die door Den Haag in gang zijn gezet. Scholen moeten tenslotte al zo veel doen: van verkeerslessen tot gezondheidseducatie, van voor- en naschoolse opvang tot cultuureducatie. Komt er dan nu weer een vakje bij?

Dat laatste is de vraag. Het is eerder zo dat burgerschap en integratie een aandachtsgebied is waaraan al veel wordt gedaan in allerlei bestaande vakken. De doelen voor burgerschap en integratie geven daar een spits aan en kunnen scholen juist helpen om een aantal van de losse vakken en projecten meer als een geheel te gaan benaderen.

Ik denk daarom dat er vooral veel kansen liggen. De doelen voor burgerschap en integratie bieden scholen de kans om gericht werk te maken van het voorbereiden van leerlingen op hun functioneren in de pluriforme samenleving. En dat is tenslotte een van de belangrijkste doelstellingen van het onderwijs als geheel. Ook stelt 'burgerschap en integratie' scholen in staat om zich duidelijker te profileren in de buurt. Dat kan door ze te laten deelnemen aan activiteiten die plaatsvinden in dorp, wijk of buurt, door zelf projecten op te zetten en buitenschoolse leeromgevingen te creëren en te benutten. Die projecten kunnen inhoudelijk gevuld worden vanuit bestaande vakken en aandachtsgebieden.

Dit alles neemt niet weg dat het vakgebied burgerschap en integratie alles te maken heeft met politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in onze tijd. Zo hebben we de multiculturele samenleving lange tijd gezien als een gezellige potpourri in de Nederlandse polder. Inmiddels zijn we er wel van doordrongen geraakt dat achter dit romantische beeld de nodige problemen verborgen lagen. Sommigen spreken zelfs van een 'multiculturele drama'. Gaat achter ons romantische beeld niet een grote onverschilligheid schuil voor het sociaal-economische welzijn van etnische minderheden? En hebben we met elkaar wel voldoende beseft dat de culturele en religieuze tegenstellingen wel eens ingrijpender kunnen zijn dan we dachten? Hebben we wel voldoende werk gemaakt van integratie en participatie van nieuwkomers in onze samenleving?

Hoe dit ook zij, wie werkt in het onderwijs moet hier wel een belangrijke taak zien! Pedagogisch gezien gaat het hier echter niet alleen om de integratie van allochtonen en immigranten. Het mooie van onderwijs is dat we te maken hebben met kinderen in ontwikkeling. Burgerschap en integratie zijn doelen die *ieder kind* moet leren, afgezien van zijn of haar etnische, culturele of religieuze achtergrond.

Hoe hieraan vorm gegeven wordt hangt mede af van de vraag op wat voor school je werkt: wit of zwart, veel of weinig verschillende culturele en religieuze achtergronden van leerlingen, een open of gesloten toelatingsbeleid op je school, locatie in een multireligieuze wijk of niet. Maar in alle gevallen zijn er taken, want het is van belang dat iedere leerling zich leert voorbereiden op zijn of haar toekomstig burgerschap. Op school wordt daarvoor de basis gelegd. Een van de belangrijkste opgaven is te leren omgaan en communiceren met mensen die een andere achtergrond hebben dan men zelf heeft.

Wat moeten scholen doen?

Gelukkig heeft de overheid ervoor gekozen om niet vast te stellen *hoe* scholen invulling moeten geven aan burgerschapsdoelen. Wettelijk staat alleen vast *dat* scholen actief burgerschap en sociale integratie moeten bevorderen en dat leerlingen kennis maken met leeftijdsgenoten die een andere culturele achtergrond hebben. Het is aan de scholen hoe ze hieraan invulling geven. Dat geeft veel ruimte aan scholen, maar kan scholen ook in onzekerheid brengen. Want hoe doe je dat nou, vorm geven aan burgerschap en integratie op school? Hoe past burgerschap bij de identiteit van de school? Heeft de school daar eigenlijk wel een visie op? Wat moet er dan in het nieuwe schoolplan komen?

In dit document zet ik de belangrijkste aspecten en de wettelijke kaders van 'burgerschap en integratie' kort op een rijtje. Ook laat ik zien waar voor het christelijk onderwijs kansen liggen, juist ook in relatie tot de christelijke identiteit. Ik doe tot slot enkele suggesties hoe je als school een begin kan maken met het werken aan doelen rond burgerschap en integratie. Dit alles is niet meer dan een aanzet, een handreiking die te gebruiken is bij het opstellen van schoolplannen, leerplannen en het formuleren van speerpunten voor de komende jaren.

Wettelijk kader

Op 1 februari 2006 is de wet in werking getreden die de verplichting regelt voor scholen voor primair en voortgezet onderwijs en de expertisecentra om bij te dragen aan de integratie van leerlingen in de Nederlandse samenleving.

In een aantal wetsartikelen is het volgende vastgelegd.

"Het onderwijs:

- a. gaat er mede van uit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving;
- b. is mede gericht op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie en
- c. is er mede op gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten."

Het aandachtsgebied waarop deze wetsartikelen doelen wordt meestal kortweg aangeduid als 'actief burgerschap en sociale integratie'.

Burgerschap en sociale integratie (begrippen)

Actief burgerschap kan omschreven worden als 'de bereidheid en het vermogen deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren.'

Meer toegepast op het onderwijs geef ik zelf de voorkeur aan de omschrijving van het SLO: '*Het zelfstandig verantwoordelijkheid nemen door leerlingen voor gemeenschapsbelangen binnen en/of buiten school.*' (zie Jeroen Bron, *Een basis voor burgerschap. Een inhoudelijke verkenning voor het funderend onderwijs*. Enschede: SLO 2006).

Wat is sociale integratie?

Sociale integratie doelt op '*de deelname van burgers (ongeacht hun etnische of culturele achtergrond) aan de samenleving, in de vorm van sociale participatie, deelname aan de maatschappij en haar instituties, en bekendheid met en betrokkenheid bij uitingen van de Nederlandse cultuur.*'

In het onderwijs gaat het erom dat kinderen voorbereid worden op deze participatie en leren deelnemen aan de samenleving en Nederlandse cultuur.

Opvallend in deze omschrijving is dat integratie niet beperkt wordt tot allochtonen en immigranten die moeten integreren in 'onze' samenleving. Integratie is een proces dat gericht is op sociale participatie aan de Nederlandse cultuur en dat is iets wat *ieder kind* moet leren, allochtoon of autochtoon. Je kunt je sowieso afvragen hoe lang iemand allochtoon genoemd kan worden: betekent het hebben van een andere huidskleur of buitenlands accent per definitie dat je allochtoon bent?

Kerdoelen

Hiermee wordt al wat duidelijker waaraan we concreet moeten denken. Ook in de door de minister van onderwijs vastgestelde *kerndoelen* zijn de wenselijke opbrengsten vastgelegd. Voor het primair onderwijs zijn dat:

36. De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en hun rol als burger.
37. De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
38. De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met verschillen in opvattingen van mensen.

Ook relevant zijn de kerndoelen 34 (zorg leren dragen voor lichamelijke en psychische gezondheid van zichzelf en anderen) en 35 (zich redzaam leren gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument) en 39 (omgaan met milieu).

Relevante vakgebieden

Hieruit kan opgemaakt worden dat burgerschap en sociale integratie een vrij breed terrein omvat, waaronder (delen van) de volgende al bestaande vakgebieden vallen:

- staatsinrichting
- waarden en normen
- geestelijke stromingen
- gezondheidseducatie
- sociale vaardigheden
- verkeer
- natuuronderwijs
- geschiedenis

Verder kan nog gedacht worden aan zaken als de recentelijk opgestelde historische canon, vieringen op 4 en 5 mei, bijzondere gedenkjaren zoals het Michiel de Ruyterjaar, maatschappelijk ondernemen, buurtprojecten, het ontwikkelen van de brede school, excursies enzovoort.

Maar worden deze vakken en projecten dan niet al lang vormgegeven op scholen? Worden de doelen van burgerschap en integratie niet gedekt door wat op veel basisscholen al lang wordt gedaan? Dat is zo. Toch is er op dit punt nog wel het een en nader te verbeteren. De kerndoelen op dit gebied geven een toespitsing en maken duidelijk waar het bij al deze activiteiten uiteindelijk om gaat: leerlingen voorbereiden om actief in de samenleving te participeren. En dat is hard nodig.

In het onderwijs als geheel is veel nadruk gelegd op individuele ontplooiing. We hebben veel aandacht voor de individuele ontwikkeling van leerlingen, individuele leerroutes, adaptief onderwijs. En dat is van belang. Maar er kan ook een keerzijde aan zitten. In hoeverre leren kinderen verantwoordelijkheid te nemen voor het belang van de hele groep? Wordt het gevoel voor gemeenschapsbelangen wel voldoende bijgebracht? De bekende pedagoog Micha de Winter heeft daar zo zijn twijfels bij:

'Dat individuele accent komt tot uiting in allerlei moderne pedagogische doelen zoals het ontwikkelen van een eigen identiteit, zelfstandig kunnen functioneren en je talenten ontplooiën. Wat in dit rijtje ontbreekt, en dat vind ik zorgwekkend, is het 'algemeen belang' als opvoedingsdoel.'

Burgerschapsvorming heeft minstens betrekking op dat opvoedingsdoel. Nu de vraag wat er op dit moment precies verlangd wordt van scholen. Daarvoor kijken we naar het kader dat de inspectie voor het primair onderwijs heeft gesteld.

Toezicht van de inspectie (1): kwaliteitszorg

De inspectie ziet erop toe dat scholen werk maken van de wettelijke verlichting. Ze kijkt zowel naar de *kwaliteitszorg van het onderwijs* als naar het *onderwijsaanbod*. (zie *Toezicht op burgerschap en integratie* (2006). Utrecht: uitgave Inspectie van het onderwijs. www.onderwijsinspectie.nl). Eerst de kwaliteitszorg.

Kwaliteit van onderwijs

1. De inspectie gaat na of in schoolplan en schoolgids een *visie* op burgerschap en integratie wordt verwoord en of aangegeven wordt hoe de school daaraan *invulling* geeft.
  - de visie van de school op de bijdrage die ze wil leveren aan de bevordering van burgerschap en integratie van leerlingen in de samenleving
  - de school stelt in het verlengde daarvan doelen
  - De school geeft daar planmatig invulling aan
2. *Verantwoording* van deze visie en doelen
3. Evaluatie van *resultaten*: worden deze doelen ook gerealiseerd?
4. Afstemming op risico's en ongewenste opvattingen en gedragingen van leerlingen, met aandacht voor de sociale context waarin de school moet functioneren (intolerantie, extremistische ideeën, discriminatie e.d) en speelt daar op in.

In de toelichting maakt de inspectie duidelijk dat veel nadruk gelegd wordt op het ontwikkelen van een visie op de invulling van burgerschap en integratie. Dit wordt nog niet in een oordeel '(on)voldoende' uitgedrukt. Dat geldt wel voor de mate waarin de school inspeelt op risico's (indicator 4).

Kortom, scholen krijgen de ruimte om zich eerst eens te bezinnen op hun visie op burgerschap. Wat van scholen gevraagd wordt is dat een visie ontwikkeld wordt over wat de school wil bijdragen aan burgerschap

en sociale integratie. Gevraagd wordt dat deze visie omgezet wordt in een planmatige, bij de leerlingen passende aanpak en dat in het schoolplan en de schoolgids verantwoord wordt hoe er invulling aan deze onderdelen gegeven wordt.

Dat betekent dus dat scholen deze visieontwikkeling wel op de agenda moeten zetten! Ik geef een kleine aanzet vanuit de christelijke traditie.

Christelijke visie op burgerschap

Voor het christelijk onderwijs geldt dat het in een rijke traditie staat waarin veel nagedacht is over de verantwoordelijkheid van de gelovige in samenleving, politiek en staat. Een van de belangrijkste visies gaat terug op kerkvader Augustinus. Hij leerde de christelijke kerk dat gelovigen burgers zijn van twee verschillende rijken of 'steden': het hemels koninkrijk van God en het aardse rijk. Weliswaar gaat het koninkrijk van God boven het aardse rijk, dat neemt niet weg dat ook het aardse rijk van groot belang is. Christen horen zich daarin in te zetten voor vrede en zoeken zoveel mogelijk naar overeenstemming met andere mensen ten behoeve van de vrede. Er zijn dus belangen en doelen waarop gelovigen en ongelovigen zich gezamenlijk richten. Het volgen van Christus kan een christen apart zetten. Maar dat betekent in deze visie niet dat je je afsluit voor de wereld.

Zo moet ook het christelijk onderwijs een visie ontwikkelen op de relatie tussen het opvoeden en inwijden in het eigen christelijke geloof (als burgers van Gods rijk) en kinderen voorbereiden op het participeren aan de plurale, multiculturele en multireligieuze samenleving.

De volgend gedachte kan hierbij helpen. Juist omdat christelijke kinderen leren wat het eigen geloof voor hen betekent, kunnen ze des te beter beseffen dat andere geloofsovertuigingen voor anderen evenzeer van waarde zijn. Met andere woorden, juist vorming in een eigen geloofstraditie kan bijdragen aan het begrip voor andersdenkenden. In feite creëert dit meer begrip (en dus ook verdraagzaamheid, respect enzovoort) voor andere opvattingen en religies dan wanneer je de waarde van religie of levensovertuiging niet persoonlijk hebt leren kennen.

Daarnaast kan een christelijke school duidelijk maken dat men kinderen wil leren dat ze in tal van opzichten hetzelfde nastreven en van waarde vinden als niet-christelijke medemensen, ook al doen ze dat vanuit heel verschillende inspiratiebronnen.

Toezicht van de inspectie (2): Onderwijsaanbod

Het tweede aspect waaraan de inspectie aandacht zal besteden betreft het onderwijsaanbod. Hier wordt nagegaan of het aanbod kan gelden als invulling van de wettelijk genoemde drie in de wet genoemde doelen (aan brengen van burgerschapscompetenties, kennismaken met verschillende achtergronden van leeftijdsgenoten, en besef ontwikkelen van pluriforme samenleving).

Concreet zijn de volgende aandachtspunten geformuleerd:

1. Het bevorderen van sociale competenties.
2. Aandacht voor de samenleving en de diversiteit daarin en bevordering van betrokkenheid bij de samenleving.
3. Kennis van basiswaarden en bevorderen van participatie in democratische rechtsstaat. Is het onderwijs niet in strijd met deze basiswaarden?
4. De school als 'oefenplaats': de school brengt burgerschap en integratie ook zelf in de praktijk

Alleen met betrekking tot onderdeel 3 zal de inspectie voorlopig tot een beoordeling komen. Het gaat dan vooral om de vraag of het onderwijs niet in strijd is met de basiswaarden van onze democratische rechtsstaat.

Ik geef aan de hand van de zojuist genoemde vier aandachtspunten enkele aanzetten om tot een invulling van het onderwijsaanbod te komen.

1 Bevorderen sociale competenties

Aan de ontwikkeling van sociale competenties wordt op scholen al veel gedaan. In feite vormt de sociale ontwikkeling de voorwaarde voor burgerschap. Burgerschapsdoelen geven echter een specifieke richting en toespising aan de ontwikkeling van sociale competenties. Het gaat dan om het oefenen in democratisch burgerschap en sociale verantwoordelijkheid.

Deze doelen hebben vooral een plaats in het binnenschools curriculum. Te denken valt aan een krachtig programma dat leerlingen kennis, houding en vaardigheden bijbrengt op het gebied van democratisch burgerschap en sociale integratie tussen leerlingen binnen de school.

2 Betrokkenheid op plurale samenleving

Een van de belangrijkste doelstellingen is hier wat in de wet genoemd wordt: leerlingen maken kennis met leeftijdgenoten met een andere achtergrond, cultuur of levensovertuiging.

Op sommige scholen, met een multiculturele schoolbevolking, zal hieraan binnen de school al vormgegeven kunnen worden. Op andere scholen zal dit op andere manieren vormgegeven moeten worden. Te denken valt aan uitwisselingsprojecten met multiculturele scholen. Het kan gaan om het creëren van buitenschoolse contexten die respectvol gedrag aanmoedigen en lonend maken, bijvoorbeeld door middel van projecten in de buurt of de wijk. Zo leren leerlingen in levensechte situaties hoe ze vanuit hun eigen identiteit en vanuit hun eigen christelijke achtergrond respectvol en adequaat kunnen communiceren met andersdenkenden.

Het komt er wel op aan dat maatschappelijke activiteiten en uitwisselingen met leeftijdsgenoten niet geïsoleerde activiteiten blijven. Het zal onvoldoende zijn een keer naar het bejaardentehuis te gaan of een sporttoernooi tussen leerlingen van verschillende scholen te organiseren, zonder daar een vervolg aan te geven. Daarom is het van belang dat deze activiteiten ingebed zijn in een leerplan en dat voortdurend wordt nagedacht over de leerdoelen die ermee worden nagestreefd.

3 Basiswaarden

Bij basiswaarden gaat het om waarden die gemeenschappelijk zijn, als basis van wat groepen en mensen verbindt, zodat het mogelijk is van elkaar te verschillen en tegelijk in harmonie samen te leven, aldus de inspectie. Meestal worden de volgende basiswaarden genoemd:

- Vrijheid van meningsuiting:
- Gelijkwaardigheid
- Begrip voor anderen
- Verdraagzaamheid
- Autonomie
- Afwijzen van onverdraagzaamheid
- Afwijzen van discriminatie

Deze basiswaarden zijn gebaseerd op de grondrechten uit de Grondwet en de universele verklaring van de rechten van de mens. Ze vormen de basis van de democratische rechtsstaat. Ze worden beschouwd als algemeen geldend. Dat is echter niet vanzelfsprekend. Er zijn culturen en gemeenschappen waar sommige of alle van deze waarden in meerdere of mindere mate niet gedeeld worden. Ze zijn echter wel dragend voor de Nederlandse samenleving.

Scholen kunnen deze basiswaarden op zeer verschillende wijzen bijbrengen. Het kan als algemeen gedeeld kader dat onafhankelijk van levensbeschouwelijke achtergronden door alle leerlingen eigen gemaakt dient te worden. Scholen kunnen er ook voor kiezen om vanuit de eigen identiteit en levensbeschouwelijke traditie er een inhoudelijke invulling aan te geven (vgl. de drie modellen die in het recente rapport van de eonderwijsraad genoemd worden, *De verbindende schoolcultuur*, Den Haag 2007). Zo zullen waarden als verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid vanuit een christelijke visie worden ingevuld in termen van naastenliefde. En de gelijkwaardigheid van mensen zal verankerd worden in het uitgangspunt dat God ieder mens als een uniek schepsel heeft geschapen en dat in ieder mens het 'beeld van God' is te herkennen, enzovoort. Zo zullen ook islamitische scholen en Freinet scholen, het humanistisch onderwijs en Jenaplanscholen naar een verbinding zoeken met deze waarden vanuit hun eigen tradities en bronnen. Het is van belang om deze verbindingen te leggen, omdat dit zal bevorderen dat leerlingen zich vanuit hun eigen levensbeschouwelijke achtergrond ook persoonlijk met deze waarden zullen leren verbinden.

4 De school als oefenplaats

Hier gaat het om het oefenen van vaardigheden die van belang zijn voor goed burgerschap en integratie in de samenleving. De school wordt zelf een oefenplaats om democratische besluitvorming te leren en te leren communiceren vanuit verschillende opvattingen en visies.

Te denken valt aan het instellen van een kinderraad op school, die daadwerkelijk invloed heeft op de gang van zaken binnen de school. Zo leren kinderen conflicten op te lossen op een voor alle partijen aanvaardbare manier. Ze leren hoe ze eigen en andermans meningen en gevoelens (her)kennen en respecteren.

Richtinggevend kan hierbij de idee zijn dat de school of de klas een gemeenschap vormt waarbij leerlingen leren naar elkaar om te zien en verantwoordelijkheid voor elkaar te dragen. Het is echter niet zo dat kinderen in de klas *vanzelf* burgerschap leren. Het is van belang dat 'de school als gemeenschap' of 'de klas als gemeenschap' wordt geëxpliciteerd en omgezet in het manifeste curriculum met gerichte leerdoelen.

Hoe pakken we dit alles aan?

Het belangrijkste is dat scholen gericht werk gaan maken van actief burgerschap en sociale integratie. Het gaat erom dat de eerste stappen gezet worden.

Teams zouden dit op de volgende manier kunnen aanpakken:

1. Antwoord formuleren op de volgende vragen:
  - Wat willen wij kinderen meegeven zodat zij straks in staat zijn om op een positieve manier aan de plurale samenleving te kunnen deelnemen?
  - Aan welke aspecten willen we specifiek aandacht besteden gezien onze leerlingpopulatie en de situatie waar veel van onze leerlingen zich in bevinden? (visie)
  - Aan welke aspecten besteden we nu al aandacht? (inventarisatie)
  - Welke aspecten willen we
  - Wat gaan we doen? Hoe pakken we dat aan? Welke middelen gebruiken we hierbij?
2. In het schoolplan en in de schoolgids wordt aandacht besteed aan deze visie en plannen.
3. Planmatig uitvoering geven aan deze plannen.

Met dit document hoop ik enkele bouwstenen te hebben aangereikt om hier inhoudelijk invulling aan te geven.

Dr. Pieter Vos is lector Morele Vorming in het onderwijs aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. Een van de thema's van het lectoraat is burgerschap. Voor meer informatie zie www.lectoraatmorelevorming.nl